

УДК 37.02

ГАННА ТОКМАНЬ, доктор педагогічних наук, професор кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, Україна
ORCID ID 0000-0002-6213-2987
hanna_tokman@ukr.net

ВИВЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРНОГО ЕКСПРЕСІОНІЗМУ В СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ: ДІАЛОГІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ

HANNA TOKMAN, Doctor of Pedagogics, Professor, Chair for Ukrainian and Foreign Literature and Methods of Education, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Ukraine

THE STUDY OF LITERARY EXPRESSIONISM IN SECONDARY SCHOOL: DIALOGIC TECHNOLOGY

Стаття присвячена методиці вивчення експресіонізму на уроках української і зарубіжної літератури в середній школі, у центрі якої реалізація технології діалогічного навчання. На уроках літератури ця технологія сприяє інтелектуальній активності та спілкуванню учнів під час інтерпретації художнього тексту. Дослідниця запропонувала систему діалогів різноманітних типів, у результаті яких учні глибоко осмислять як сутність експресіонізму, так і стиль конкретного автора. Важливим є демонстрування експресіоністичних творів інших видів мистецтв.

Ключові слова: середня школа, українська література, зарубіжна література, експресіонізм, діалог, мистецтво.

Summary. The article is devoted to the method of studying expressionism in the lessons of Ukrainian and foreign literature in secondary school. The focus is on the implementation of dialogic learning technology. In literature classes, this technology promotes the intellectual activity and communication of students during the interpretation of a literary text. The researcher proposed a system of dialogues of various types, as a result of which students will deeply understand both the essence of expressionism and the style of a

particular author. Demonstrating expressionist works of other types of art is important.

Key words: secondary school, Ukrainian literature, foreign literature, expressionism, dialogue, art.

Мета: ставимо за мету окреслити систему діалогічного вивчення літературного експресіонізму в середній школі; визначити місце експресіонізму у шкільних програмах і типи діалогів, результативні для його вивчення на уроках української і зарубіжної літератур.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Вивчення літературних напрямів у профільній школі з використанням інноваційних педагогічних технологій становить актуальну проблему, позаяк розуміння мистецького напрямку є складним інтелектуальним процесом, а практичне застосування набутих теоретичних знань потребує тривалої, аналітичної праці над художніми текстами.

Аналіз досліджень і публікацій. Учені-методисти досліджували питання способів вивчення експресіонізму. Так, Людмила Нежива, котра системно осмислила проблему опанування літературних напрямів у школі, наводить приклад уроку на тему "Трагедія душі, вистраждана в слові" за новелою В. Стефаніка "Камінний хрест", у підсумку якого учні з'ясують риси експресіонізму: "Потужне емоційне

вираження – домінанта стилю. Художнє відтворення гострих відчуттів несправедливості та нелюдяності у світі. Поєднання у творах буденщини, побутовості та ліризму. Твори сповнені драматизму, трагічного пафосу. Краса в силі духовного виразу. Емоційно-чуттєвий герой із нелегкою долею. Імпульсивність, сконцентрованість, "нервова" емоційність художнього мовлення" (Нежива, 2016, с. 264–265). Теорія вивчення у школі літературних напрямів була запропонована в нашій праці "Екзистенціально-діалогічне прочитання художнього тексту" (Токмань, 2016); специфіка тлумачення твору на уроках зарубіжної літератури висвітлювалася в монографії Жанни Клименко "Теорія і технологія вивчення перекладних художніх творів у старших класах загальноосвітньої школи" (Клименко, 2006). Невирішеною частиною проблеми є застосування інноваційної технології діалогічного навчання з метою опанування експресіонізму в середній школі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Експресіонізм – один з напрямів у письменстві ХХ століття, унесений до програм української і зарубіжної літератур. Тож є потреба його методичного осмислення в контексті педагогічної інноватики, зокрема, діалогічного навчання.

Важливість діалогіки в сучасному розвитковій науці і прогресі людства

загалом підкреслила Людмила Озадовська в монографії "Парадигма діалогічності в сучасному мисленні", стверджуючи: "Започаткована у сфері гуманітарного знання, парадигма діалогічності стає визначальною рисою сучасного мислення, знаменуючи собою всезагальні сподівання на розв'язання складних проблем сучасності" (Озадовська, 2007, с. 152). У педагогіці, зокрібно методиці навчання літератури, існує діалогічна парадигма, яка конкретизована в низці технологій, методів, прийомів, форм навчання.

Педагогічна технологія діалогічного навчання ґрунтується на здобутті учнями знань шляхом проведення діалогів різноманітних типів. Польський учений Ян Анджей Ключовський у праці "Філософія діалогу", опираючися на теорію філософа екзистенціального спрямування Габрієля Марселя, пов'язав можливість діалогу, як глибокого спілкування, з поняттям зустрічі. Він пише: "<...> інша людина є для мене не так проблемою, яку я повинен вирішити, як таємницею, що відкривається переді мною у мить зустрічі, хоча така зустріч ніколи не відбувається у повноті" (Ключовський, 2013, с. 25). Під час літературної освіти має відбутися організована вчителем зустріч (у Марселевому розумінні поняття) учня-читача з художнім текстом (читання й аналіз твору) і його автором (вивчення життєпису письменника).

Учитель повинен урахувати такі чинники успішного застосування діалогізму в літературній освіті: знання біографії письменника, проникнення у його внутрішній світ; вдумливе емоційне прочитання художнього тексту, розуміння/емпатія щодо його героїв (зокрема, і ліричного героя віршів); налаштованість на діалог як з автором щодо його позиції, так і літературними персонажами щодо їхніх життєвих принципів і вчинків; розуміння діалогу як можливості ставити запитання до тексту, історичної епохи, до себе як індивідуума і дослідника; спонукання до організації діалогів між іншими учасниками (текстами, особистостями, епохами); бажання поділитися своїми читацькими враженнями з учи-

телем та однокласниками.

Експресіонізм має місце у шкільних програмах української і зарубіжної літератури; більш глибоко він вивчається за програмами профільного рівня. У 10–11 класах за чинною програмою української літератури профільного рівня вивчається поняття "експресіонізм": учні мають засвоїти основні риси цього напрямку, особливості їх прояву в літературі, музиці, образотворчому мистецтві; уміти визначати риси експресіонізму у творчості Василя Стефаника. Програма передбачає розгляд експресіонізму на матеріалі творів В. Стефаника (10 клас) і Осипа Турянського (11 клас), а також залучення мистецького контексту, а саме: музики Сергія Прокоф'єва і Бориса Лятошинського, живопису Єдварда Мунка, літературних творів Франца Кафки. У монографічній темі "Василь Стефаник" текстуально вивчаються новели "Камінний хрест" і "Новина". У рамках теми "Осип Турянський" текстуально розглядається твір "Поza межами болю", і поглиблено вивчається поняття "експресіонізм".

Чинна програма зарубіжної літератури для 10–11 класів (профільний рівень) не містить поняття "експресіонізм", на відміну від програми української літератури. Проте в ній представлені для текстуального вивчення твори цього напрямку. Протоекспресіонізм представлений у програмі для 10 класу творами Волта Вітмена (збірка "Листя трави"); у поясненні до теми йдеться про визначення традиційного й новаторського у творчості поета, тож на уроці слід сказати про експресіоністичні риси у стилі американського лірика як про художнє новаторство митця, що вплинуло не тільки на зарубіжну, а й на українську літературу. Доцільно процитувати наукову думку, зокрема Тетяни Марченко, котра пише: "Саме вітменівське бачення людини можна знайти й в експресіоністів. А звідси – риси експресіоністської поезики: свідомо деформація картин дійсності, яка ґрунтується на принципі суб'єктивної інтерпретації, тяжіння до абстрактного узагальнення, загостреної емоційності, гротеску, фантастики. Вітмен, як

і митець-експресіоніст, піднімається над історією, над реальним буденним світом, звертається до універсального, вічного, космічного" (Марченко, 2017, с. 124–125). Таким чином, буде здійснено діалог між літературними епохами і національними літературами.

У програмі зарубіжної літератури для 11 класу (профільний рівень) без згадування про експресіонізм подано для вивчення твори представників даного напрямку: Франц Кафка (1883–1924). "Перевтілення"; Райнер Марія Рільке (1875–1926). "Згаси мій зір...", "Орфей, Еврідіка, Гермес", збірка "Сонети до Орфея". Доцільно актуалізувати риси експресіонізму, названі під час розгляду поезії В. Вітмена, і додати нові, притаманні прочитаним творам. У переліку творів для позакласного читання – Карл Чапек ("Бій з саламандрами"), який також є його репрезентантом.

Щоб реалізувати вимоги програми, сформувати заявлені в ній компетентності, учитель може плідно застосувати технологію діалогічного навчання, зокрема, організувати діалоги різноманітних типів, які спонукатимуть до розвитку критичної думки, розвиватимуть мовлення, сприятимуть екзистенційному розвитку, зацікавлюватимуть як у прочитанні творів письменства, так і зверненні до інших видів мистецтва. На уроках української літератури, присвячених вивченню творів В. Стефаника, поступово з'ясуємо поняття експресіонізму, а саме його риси, котрі структуруємо за рубриками: художній світ; концепція людини; завдання мистецтва; поезика (Токмань, 2016, с. 328–329). Кожна з рис напрямку має бути введена в результаті діалогу учня як читача з художнім текстом.

Діалог між художніми текстами встановлюємо на рівні параметрів певного літературного напрямку, тобто зіставляємо твори письменників-експресіоністів, констатуємо спільні стильові риси. У 10-му класі вивчається творчість В. Стефаника і В. Вітмена, в 11-му – твори О. Турянського і зарубіжних авторів Ф. Кафки та Р.М.Рільке. Ознаки експресіонізму в їхніх індивідуальних художніх варіан-

тах доцільно розглядати як діалог текстів, здійснювати міжпредметні зв'язки, демонструючи спільність літературного напрямку для національних літератур світу і водночас відзначаючи специфіку культури кожної нації, що долучилася до експресіонізму.

Діалог мистецтв має стати яскравим, кольоровим, дзвінким, рухливим за допомогою мультимедійної презентації творів живопису, музики, кінематографії. Учителю як української, так і зарубіжної літератури використати твори митців-експресіоністів. Серед живописних полотен продемонструємо зображення картин норвезького художника Едварда Мунка, передовсім, його знаменитий "Крик"; голландського художника Вінсента ван Гога, наприклад, "Пшеничне поле з круками"; бельгійського художника Джеймса Енсора – "Автопортрет з масками". Звернімося й до спадку українців, представимо Михайла Бойчука – "Пророк Ілля"; Олексу Грищенка – "Танцівник"; Абрама Маневича – "Зимовий пейзаж з церквою". Експресія означає наснажене, сильне вираження, тож спитаймо учнів: що саме, яку думку, емоцію, цінність передає кожна з картин? У чому полягає умовність створеного образу? Якими засобами досягнуто силу вираження – передано "крик"? У стилі шукатимемо перегук з прочитаним твором української або зарубіжної літератури.

У музиці найхарактернішими зразками експресіонізму вважають твори Арнольда Шенберга ("Очікування", "Місячний П'єро"), Альбана Берга ("Воцтек"). Дамо молоді послухати українських композиторів: Бориса Лятошинського ("Золотий обруч") та Леоніда Грабовського ("Симфонічні фрески"). Які емоції та уявні картини викликає почута музика, у чому її незвичайність, вона навіває спокій чи, навпаки, тривогу й збурення почуттів? Музика допоможе відчувати, внутрішньо співпережити драматичні й трагічні події, описані в експресіоністичних творах письменників, через мелодію і ритм збагнути особливості цього авангардистського напрямку.

Цікавим для учнів стане діалог літератури з кіномистецтвом. Повідоми-

мо їм, що експресіонізм панував у німецькому кінематографі 1915–1925 років. Його репрезентували Фрідріх Вільгельм Мурнау, Фріц Ланг, Роберт Віне, Пауль Вегенер, Пауль Лені. У кінотворчості українця Олександра Довженка критики також відзначають риси цього напрямку.

На уроках зарубіжної літератури слід ураховувати специфіку прочитання перекладного твору. Ж. Клименко пише: "З огляду на специфіку перекладної літератури на етапі аналізу художнього тексту важливими є два напрями роботи: розкриття феномена перекладності твору; осягнення його інокультурної природи" (Клименко, 2006, с. 206). Відтак у процесі вивчення зарубіжної літератури запроваджуємо такі додаткові типи діалогу, як діалог оригінального тексту з перекладним/перекладними; діалог художнього тексту з культурою нації, до якої він належить. Слід розглядати контекст експресіоністичного мистецтва в полі відповідної національної культури.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, методика вивчення експресіонізму в середній школі може ґрунтуватися на принципі діалогізму. У шкільних програмах для 10–11 класів як української, так і зарубіжної літератури передбачений розгляд творчості репрезентантів цього напрямку. Доцільним є застосування таких типів діалогу, як: читача з текстом, між текстами, між текстом і твором іншого виду мистецтв, між текстом оригіналу і перекладів, між текстом і національною культурою. Перспективою дослідження є напрацювання діалогічного вивчення інших літературних напрямків.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Клименко, Ж. В. (2006). Теорія і технологія вивчення перекладних художніх творів у старших класах загальноосвітньої школи. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова. 340 с.

Клочовський, Я. А. (2013). Філософія діалогу. Київ: Дух і літера. 219 с.

Марченко, Т. (2017). Протоекспресіонізм у збірці "Листя трави". Волинь філологічна: текст і контекст. *Літера-*

турний експресіонізм в інтермедіальному контексті, 23, 122–131.

Нежива, Л. Л. (2016). Теорія і практика вивчення літературних напрямів українського письменства в школі. Полтава: ПНГУ імені В. Г. Короленка. 356 с.

Озадовська, Л. В. (2007). Парадигма діалогічності в сучасному мисленні. Київ: ПАРАПАН. 164 с.

Токмань Г. Л. (2016). Екзистенціально-діалогічне прочитання художнього тексту. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М. 336 с.

REFERENCES

Kly`menko, Zh. V. (2006). Teoriya i tehnologiya vy`vchennya perekladny`x xudozhnix tvoriv u starshy`x klasax zagal`noosvitn`oyi shkoly` (Theory and technology of studying translated works of art in the senior classes of secondary school). Kyiv: NPU im. M. P. Dragomanova [in Ukrainian].

Klochovs`ky`j, Ya. A. (2013). Filosofiya dialogu (Philosophy of dialogue). Kyiv: Dux i litera. [in Ukrainian].

Marchenko, T. (2017). Protoekspresionizm u zbirci "Ly`stya travy" Volta Vitmena (Proto-Expressionism in Walt Whitman's Leaves of Grass). In *Perejaslavskij skovorodynivskij studiji*, 23, 122–131. Lutsk. [in Ukrainian].

Nezhy`va, L. L. (2016). Teoriya i prakty`ka vy`vchennya literaturny`x napryamiv ukrayins`kogo py`s`menstva v shkoli (Theory and practice of studying the literary directions of Ukrainian literature at school: monografiya). Poltava: PNGU imeni V.G. Korolenka. [in Ukrainian].

Ozadovs`ka, L.V. (2007). Parady`gma dialogichnosti v suchasnomu my`sleni (The paradigm of dialogicity in modern thinking). Kyiv: PARAPAN. [in Ukrainian].

Tokman`, G. L. (2016). Ekzy`stencial`no-dialogichne prochy`tannya xudozhn`ogo tekstu (Existential-dialogical reading of an artistic text). Nizhy`n: Vy`davcz` PP Ly`senko M. M. [in Ukrainian].

Стаття надійшла 20.09.2022 р.

